

بررسی و معرفی صنعت چاقوسازی استان زنجان و پیشنهاد راهکارهای مناسب به منظور عرضه بهتر کالا

امیر الهی

کارشناس ارشد باستان‌شناسی

مقدمه

قطعاً شکل دادن به یک قطعه سنگ یا صیقل نمودن یک استخوان به‌عنوان وسیله و ابزار برای برطرف کردن احتیاجات روزمره، همواره انسان اولیه را متحمل زحمات و رنج زیادی می‌نمود، لذا یافتن ماده و جنس جدید و مناسب که بتواند به‌راحتی اشکال و فرمهای دلخواهش را بر آن پیاده نماید و درعین‌حال نیز استحکام بیشتری داشته باشد برای او ضروری و حتی حیاتی می‌نمود. در مراحل بعدی زندگی و شکل‌گیری تمدن بشری انسان موفق شد خاصیت سفال را بشناسد. در دسترس بودن، فرم‌پذیری آسان، و ... از جمله محاسن این ماده جدید بود که انسان بدین خاطر در زندگی روزمره از سفال استفاده می‌نمود، اما این ماده نیز با تمام محاسنش به‌دلیل نداشتن استحکام و دوام کافی نتوانست جوابگوی تمام احتیاجات بشر باشد. این نقیصه تا زمان کشف ماده مناسب‌تر همواره همراه و همگام انسان بود تا اینکه با فلز آشنا شد، با کشف فلز و آشنایی با قابلیت‌های متعدد و مناسب آن، انسان به یقین دریافت که این ماده کمبودها را می‌تواند جبران نماید و جانشین مطلوبی برای سفال باشد. وجود خواص و قابلیت‌های مناسب از جمله،

شکل‌پذیری، استحکام و دوام زیاد، و فور در طبیعت و ... موجب شد تا از فلزات در امور مختلف زندگی استفاده شود و به حق مادر صنایع بشری باشد.

موقعیت و مشخصات استان زنجان

استان زنجان در شمال غرب کشور و در میان هفت استان واقع شده است. از شمال با استان اردبیل و استان گیلان، از شمال شرقی و شرق با استان قزوین، از جنوب با استان همدان، از جنوب غربی با استان کردستان، و از مغرب با استان آذربایجان غربی، و از شمال غرب با استان آذربایجان شرقی همسایه است. موقعیت جغرافیایی استان زنجان منطبق بر عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۱۵ دقیقه شمال و طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه شرقی از نصف‌النهار گرینویچ واقع شده است.

استان زنجان متشکل از هفت شهرستان است. شهرستان زنجان یکی از شهرستانهای هفت‌گانه استان است که مرکز استان زنجان نیز هست. این شهرستان از شمال به استانهای آذربایجان شرقی و اردبیل، از شرق به شهرستانهای طارم و ابهر، از جنوب به شهرستانهای ایجرود و خدابنده و از غرب به ماه‌نشان محدود می‌شود.

مساحت استان زنجان با توجه به آخرین اطلاعات (اطلاعات سال ۱۳۷۸) در حدود ۲۲۱۶۴ کیلومتر مربع بوده است و از نظر شکل ظاهری زمین دو منطقه کوهستانی و جلگه‌ای (دشت) دارد، مناطق کوهستانی که اغلب دارای قله مرتفع هستند در بخش ماه‌نشان، قسمت‌های شمالی شهرستان زنجان، شهرستان خدابنده قرار گرفته و مناطق جلگه‌ای یا دشت نیز اغلب نقاط دیگر استان را پوشانده است.

با عنایت به موقعیت و اوضاع جغرافیایی استان، اغلب رودخانه‌های این منطقه تحت تأثیر عوامل طبیعی، کم‌آب و سیلابی و به سبب ذوب شدن برفها در بهار پرآب و در بقیه سال خشک و کم‌آب و سیلابی هستند. از جمله رودخانه‌های مهم و نسبتاً پرآب که در کشاورزی استان نقش اساسی دارند و مثمر ثمر هستند باید از: قزل‌اوزن، زنجان‌رود، ابهررود، ایجرود، سجاس‌رود،

خررود، بزینه‌رود نام برد جز موارد ذکر شده، رودخانه‌های کوچک و فصلی فراوانی نیز در فصلهای بارانی جاری هستند که اراضی کلی را مشروب می‌کنند و خشک می‌شوند. اوضاع جوی و شرایط اقلیمی منطقه برحسب پستیها و بلندیهای موجود بسیار متغیر است؛ به‌طور کلی، ارتفاعات آب و هوای سرد و کوههای پوشیده از برف و تابستانهای معتدل و خشک دارد.

چاقوسازی

از آنجایی که ایرانیان در بین جهانیان، جنگاورانی بی‌باک و جهانگشایانی چیره‌دست شناخته شده‌اند ناگزیر باید از ابزارهای خوبی برخوردار بوده باشند، چرا که در زبان پارسی نامهای ابزار جنگی بجا مانده که برخی از آنها را در پارسی باستان یعنی در نوشته‌های روزگار هخامنشیان و بیشتر آنها را در نامه دینی ایرانیان، اوستا، می‌یابیم و جالب اینکه نام بیشتر ابزار مزبور را تا زمان حاضر نیز در نوشته‌ها و در سخنان نویسندگان و سخنوران مشاهده می‌کنیم و می‌شنویم، کمان ابرو، کمند گیسو، تیر مژه دلدار که از تشبیهات زیبا و دلکش زبان ادبی فارسی است.

ابزار یا اوزار باید از واژه زاور (ZAVAR) باشد که به معنی زور و غیره در اوستا به کار رفته است.^۱ با توجه به منابع موجود از جمله شاهنامه فردوسی اختراع بسیاری از لوازم را به جمشید نسبت می‌دهند از آن جمله، نرم کردن آهن و ساخت ابزار جنگی، ولی آنچه مسلم است استفاده از جنگ‌افزار با تاریخ انسان همراه است. در ایران سابقه صنعت چاقوسازی را در زمانهایی باید جستجو کرد که داشتن سلاح سرد از ضروریات زندگی هر فرد به‌شمار می‌رفته است. (ایران‌شهر، ج ۲) یکی از مناطق قدیمی سکونت در ایران، که قدمت آن به هزاره ششم می‌رسد، تپه سیلک کاشان است. قدیمی‌ترین آثار به‌دست آمده از سیلک از جنس سنگ هستند از آن جمله، چاقویی با دسته‌ای از استخوان و تیغه‌ای از سنگ که متعلق به ۴۲۰۰ سال پیش از میلاد است.

شاردن نقل می‌کند که در زمان او، هیچ‌یک از ایرانیان بدون شمشیر از خانه بیرون نمی‌رفتند، تیغه این شمشیرها به قدری برنده بود که برطبق داستانهای قدیمی اگر با دست پهلوانی به سواری زده می‌شد او را از فرق سر تا پایین به دو نیم می‌کرد. با ورود سلاح گرم به بازار به تدریج حمل و

استفاده از سلاح سرد منسوخ می‌شود، صنعت شمشیرگری نیز افول می‌یابد و در حد چاقوسازی و ساخت وسایل برنده مورد نیاز روزمره زندگی به حیات خود ادامه می‌دهد. یکی از شهرهایی که صنعت چاقوسازی و ساخت وسایل برنده را حفظ کرده و معروف است شهر زنجان است.

صنعت چاقوسازی در زنجان قطعاً ماحصل عواملی چون موقعیت جغرافیایی و نقش زنجان در جنگهای مختلف تاریخی (قبل از اسلام و بعد از اسلام) و موقعیت سوق‌الجیشی استان نسبت به استانهای هم‌جوار، قرارگرفتن بر سر تمدنهای شرقی، غربی، و نزدیکی به فلات مرکزی، وجود و فراهم بودن مواد اولیه و معادن غنی آهن و مس و ... است.

در بررسیهایی که به‌عمل آمده است و با توجه به شواهد و مدارک به‌طور قطع اعلام تاریخ دقیق و مشخص درباره زمان شروع این صنعت در استان زنجان مقدور نیست. قدیمی‌ترین چاقوی به‌دست آمده از مجموعه مرد نمکی در معدن نمک چهره‌آباد (روستای حمزه‌لو) متعلق به هجده قرن پیش است.^۲ این چاقو دسته‌ای از شاخ بز دارد و طول آن یازده سانتی‌متر است که با استفاده از دو میخ پرچ به تیغه‌ای متصل شده است که طول تیغه ۸/۵ سانتی‌متر اندازه‌گیری می‌شود، تیغه مقداری زنگ زده است.

قلاف آن از جنس چرم و با بندی از چرم از شلوارک آویزان بوده است، طول قلاف ۱۵/۵ سانتی‌متر است، در عرض آن شکافی تعبیه شده که احتمالاً وسیله‌ای شبیه گوش‌پاک‌کن یا نوعی سنجاق در آن، جاسازی شده است. چاقوی مزبور را اولین و قدیمی‌ترین سند موثق به‌دست آمده درخصوص صنعت چاقوسازی زنجان می‌توان نام برد.

با طلوع و ظهور دین مبین اسلام و گسترش آن در سرتاسر ایران، از جمله مناطقی که با دین جدید مقابله و در برابر پذیرفتن آن مقاومت کرد شهر زنجان است و این امر، موجب پیدایش جنگهای متعدد و نیز تولید بیشتر سلاح سرد و رونق فلزکاری در منطقه شد.

در چهار قرن اول تمدن اسلامی، بیشتر اشیای ساخته شده فلزی به‌غیر از تغییرات جزئی اصولاً تقلیدی بوده است از فلزکاری دوره ساسانی؛ ولی از قرن پنجم به بعد صنعت فلزکاری ایران وارد مرحله جدیدی می‌شود که آن را می‌توان تجدید حیات هنری نامید مشخصاً در دوره

سلجوقیان عده‌ای از هنرمندان فلزکار به این ناحیه مهاجرت می‌کنند، چنان‌که در کتاب هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران، نوشته محمدتقی اصفهانی می‌خوانیم:

«سازندگان این آثار نفیس طبق نامهای مندرج بر روی بعضی از آنها، هنرمندان خراسانی هستند که در شرق و شمال شرقی ایران موطن اختیار کرده بودند. عده‌ای از آنان به‌علت جنگهای خونین و زدوخوردهای محلی در عصر شاهان و امیران این دوران مانند ملوک غور، سامانیان، غزنویان، و بالاخره سلجوقیان که خطه خراسان را عرصه تاخت و تاز قرار داده بودند جلای وطن کرده، آثار بی‌نظیر و نفیس این دسته از هنرمندان فلزکار ایرانی در شهر موصل به آن درجه از شهرت جهانی رسید که به هنر موصلی معروف شد».

با روی کار آمدن سلجوقیان و مهاجرت عده‌ای از هنرمندان به‌سوی غرب کشور، هنر فلزکاری بیش از پیش رونق یافت. بر اثر هجوم مغولان شهرهای آباد و مرکزهای هنری و صنعتی سلجوقیان در ماوراءالنهر و خراسان ویران شد و در نتیجه، استادان فلزکار نیز مانند دیگر هنرمندان مجبور به ترک کارگاههای خود شدند و به‌سوی مراکز هنری در غرب ایران و شمال بین‌النهرین روی آوردند تا از گزند تهاجم مغولان مصون بمانند. با ورود استادکاران فلزکار ایرانی به مراکز هنری بین‌النهرین مانند موصل، سبک و اسلوب هنر فلزکاری ایران در آنجا نیز رسوخ و نفوذ پیدا می‌کند و از موصل به سوریه و مصر نیز انتقال می‌یابد.

در دوران ایلخانان مغول، مراکزی چون تبریز، مراغه، و سلطانیه جای شهرهایی چون هرات، مرو و نیشابور را می‌گیرند و مرکز تجمع هنرمندان و صنعتگرانی می‌شوند که تحت حمایت و تشویق ایلخانان دوباره به خلق آثار هنری مشغول گردیده‌اند. به‌خصوص در دوره سلطنت سلطان محمد خدابنده الجایتو، سلطانیه، پایتخت او، یکی از مراکز بزرگ فلزکاری آن زمان می‌شود. در اواسط قرن پانزدهم میلادی فلزکاران ایرانی از پیروی سبکهای پیشین، به‌ویژه مغولی، که یکنواخت و خسته‌کننده بود، دست برداشتند. این هنرمندان به‌علت گسترش معتقدات مذهبی تازه که تشیع بود و به‌علت تحولات سیاسی در داخل کشور سبکی نوین در هنر فلزکاری به‌وجود آوردند.

با روی کار آمدن دودمان صفوی باب تازه‌ای در مکتب هنر ایران گشوده شد و در واقع، عصر طلایی هنر ایران متقارن حکومت همین دودمان بوده است. در اوایل حکومت شاه اسماعیل صفوی، که ایران با ترکهای عثمانی وارد جنگ شد، برای تهیه ادوات و فلزات و ابزار جنگ از چند شهر کمک گرفت، در کتاب *شاه جنگ ایرانیان در یونان و چالدران* می‌خوانیم: «اسلحه در بسیاری از شهرهای ایران ساخته می‌شد ولی چند مرکز اسلحه‌سازی در ایران بیش از سایر نقاط اهمیت داشت، یکی از آنها کرند بود که انواع اسلحه از جمله زره، کاسک (خود) را در آنجا می‌ساختند. دیگری زنگان یا زنجان به‌شمار می‌آمد و صنعتگران زنجانی در ساختن شمشیر و خنجر مهارت داشتند. در اصفهان، ری و تبریز نیز انواع اسلحه ساخته می‌شد. با تشویق شاه اسماعیل، صنعتگران ایرانی، که در خارج از منطقه آذربایجان بودند، نیز مبادرت به ساخت اسلحه کردند. درحقیقت، از اواخر قرن دهم هجری برتری اسلحه ایرانی در جهان آن روز زبانزد همگان شد. اورینه، سیاح معروف فرانسوی، که در زمان شاه صفی، شاه عباس دوم و شاه سلیمان نه بار به ایران مسافرت کرده معتقد است که ایرانیان در هنر فولادسازی مهارت و استادی کامل دارند و می‌دانند چگونه فولاد را برای ساختن شمشیر، قمه، خنجر، چاقو با زاج و سایر مواد در مراحل مختلف آماده کنند. مرغوبیت محصولات پولادین این هنرمندان مدیون فولادی است که از ناحیه هند به نام گل کندا، به ایران آورده می‌شد. این جنگ‌افزارسازان فولاد اروپایی و ایرانی را مناسب نمی‌دانند؛ زیرا آب دادن فولاد هندی برای آنها سهل‌تر است. شاردن، سیاح دیگر فرانسوی، نیز در قرن شانزدهم میلادی در سیاحتنامه مفصل خود شرح مبسوطی از شمشیر و قمه ساخت ایران آورده است. از قرن شانزدهم تا قرن نوزدهم میلادی تغییراتی در ساخت تیغه‌های شمشیر در ایران انجام شد، بدین معنی که تیغه آن به مرور خمیدگی و انحنای بیشتری پیدا کرد، و از قرن هفدهم تا نوزدهم خمیدگی آن به‌شکل شمشیرهای امروزی درآمد.

در دوره صفویه، استادانی مثل عبدالغفار سکاک بوده‌اند که در زمینه چاقوسازی زنجان زحمت فراوانی کشیده‌اند. این استاد، که پیشوای دینی بوده و تألیفاتی دارد، چاقوساز بوده است. این صنعت تا دوره قاجاریه، یعنی تا سفر ناصرالدین شاه به فرانسه به همین سبک ادامه داشته

است و معروف‌ترین آنها چاقوهای کردند یا چاقوهای ساخت حسن (حسن نام استاد زنجانی از استادان آن دوره) بوده است.^۳

از حدود قرن ده هجری قمری، شهر زنجان یکی از مراکز مهم صنعتی بوده است که در آن کارگاههای مختلف اسلحه‌سازی دایر و چاقوسازی نیز یکی از صنایع جنبی آن محسوب می‌شده است.^۴

با کشف مجموعه‌ی منحصر به فرد مرد نمکی قطعاً پیشینه‌ی تاریخی این صنعت در زنجان به هجده قرن پیش می‌رسد. مدارک موثق دیگری از سازمان اسناد ملی کشور به دست آمد که می‌توان به مکاتبات معمول آن دوره و یک برگ صورت‌جلسه‌ی چاقوسازان که در تاریخ ۱۳۲۳ شمسی انجام یافته است اشاره نمود.

مواد اولیه

عموماً مواد اولیه‌ی لازم و ضروری در چاقوسازی با توجه به قسمت‌های مختلف آن به شرح زیر است:
 ۱- تیغه: مهم‌ترین قسمت چاقو از نظر کاربرد قسمت تیغه است، استادکاران زنجانی معمولاً تیغه‌ی چاقوها را از فولاد و فنر ماشین تهیه می‌نمایند که از نظر مقاومت و برندگی اهمیت بسیار دارد و نیز با توجه به سلیقه‌ی استادکار در بعضی موارد نیز استیل یا تیغه‌ی اره‌نجاری به عنوان تیغه‌ی کارد شکاری به کار برده می‌شود.

۲- آستر یا اسکلت چاقو: عمده‌ترین مواد به کار رفته در این قسمت، از ورق برنجی و آهنی است که معمولاً از انواع تسمه‌ها و آهن‌آلات استفاده می‌شود.

۳- محور چاقو: محور چاقو که در اصل کار لولا را انجام می‌دهد معمولاً از دو نوع میخ فلزی تهیه می‌شود.

۱- ۳- فولاد: که در چاقوهای سفارشی و خصوصی، محور از میخهای فولادی ساخته می‌شود تا چاقو استحکام و دوام بیشتری داشته باشد.

۲- ۳- آهن: عموماً محور چاقوهای بازاری از میخهای آهنی تهیه می‌شود.

۴- رویه چاقو: از آنجایی که رویه چاقوها علاوه بر داشتن استحکام جنبه تزئینی نیز دارد معمولاً از انواع مختلف تهیه شده‌اند که در ارزش و قیمت چاقو نیز موثر است و با توجه به شواهد و مدارک به دست آمده (از چاقوی مرد نمکی و مکشوف از معدن چهرآباد زنجان) در ابتدا برای ساختن دسته چاقوها از شاخ حیوانات استفاده می‌شد که در این میان، شاخ گوزن ارزش و اهمیت والایی داشته و دارد. از جمله موارد دیگر که در رویه چاقوها استفاده می‌شود می‌توان به رویه‌های فلزی اشاره نمود که بعضاً از استیل هستند. از رویه‌های دیگر، رویه فیبری و نایلونی است که در اصطلاح چاقوسازان معروف به «فیبر استخوانی یا فیبر لاک» است، این رویه، که در سالهای اخیر متداول شده است عموماً از خارج کشور وارد می‌شود و از نظر قیمت نیز مقرون به صرفه است و استادکاران از آن استفاده می‌نمایند.

۵- میخ پرچ: به جهت اتصال قسمت‌های مختلف ذکر شده از میخهای فلزی که استحکام لازم دارند استفاده می‌شود.

۶- باربند چاقو: معمولاً در دو قسمت ابتدا و انتهای رویه دسته چاقوهای ضامن دار باربند تعبیه شده است که عموماً از جنس شمش و ورشو هست، باربند ضمن تزئین دسته، موجب استحکام بیشتر آن می‌شود و درواقع، می‌توان از آن به عنوان سپر محافظ نیز یاد کرد.

ابزار کار

از آنجایی که صنعت چاقوسازی استان زنجان از قدیم‌الایام به صورت دستی بوده است. استادکاران، ابزار کار موردنیاز را که شامل مته‌های کمتنی، گیره‌های دستس و سوهان است، خود تهیه می‌نمودند و هم‌اکنون نیز با گذشت زمان و پیشرفت تکنیک و صنعت، ابزار کار چاقوسازان چندان تغییری نکرده است.

عمده وسایل لازم در این صنعت عبارت‌اند از:

- ۱- گیره؛ ۲- مته؛ ۳- سوهان؛ ۴- سندان؛ ۵- قیچی؛ ۶- انواع چکش؛ ۷- کوره؛ ۸- سنگ سمباده؛ ۹- سمباده پارچه‌ای؛

مراحل ساخت چاقو

تیغه

ابتدا ورقه‌های فولادی یا استیل به اندازه‌های مختلف و مورد نیاز بریده می‌شود اگر چنانچه جنس ورقه‌ها از فولاد باشد آنها را در کوره‌ها قرار می‌دهند تا گداخته شود و به اصطلاح حرارت داده شوند، سپس آنها را از کوره خارج می‌کنند و بر روی سندان چکش‌کاری می‌نمایند تا شکل مورد نظر حاصل شود. بعد از این مرحله، با قیچی مخصوص آنها را به اندازه نهایی و مورد نظر برش می‌دهند و بار دیگر آن را در کوره می‌گذارند تا گداخته شود و سپس آن را درون آب سرد فرومی‌برند؛ بعد از این مرحله، با دینام اطراف تیغه را شکل داده و با مته‌های برقی (که امروزه بیشتر چاقوسازان از آن استفاده می‌کنند، در گذشته بیشتر از مته‌های دستی برای سوراخ کردن محل اتصال تیغه به دسته استفاده می‌شده است) محل اتصال به دسته را سوراخ می‌نمایند و سپس عمل پرداخت را روی تیغه انجام می‌دهند. در این مرحله، با دینام که در قسمت گرداننده آن یک دیسک پارچه‌ای فشرده نصب شده است این عمل پرداخت، شیارهایی را بر روی تیغه با قلم ایجاد می‌شود؛ البته قابل ذکر است که قبل از عمل پرداخت، شیارهایی را بر روی تیغه با قلم ایجاد می‌نمایند که در اصطلاح چاقوسازان به ناخن موسوم است. در این مرحله، کار بر روی تیغه به اتمام می‌رسد. در واقع، تیغه آماده نصب بر روی دسته است.

دسته

بعد از تیغه، کار بر روی دسته چاقو شروع می‌شود، دسته‌ها معمولاً از جنس برنج تهیه می‌شوند. این دسته‌ها را با فیبر یا شاخ گوزن یا صدف روکش می‌دهند. در اصطلاح، به دسته‌های برنجی «آستر» گفته می‌شود. آستر بنا به نوع چاقو از لحاظ اندازه و ظاهر متفاوت است. آسترها را معمولاً ریخته‌گرها می‌سازند و در اختیار چاقوسازان قرار می‌دهند. صنعتگران معمولاً بر روی آستر عملیات خاصی جز سوهان‌کاری، آن‌هم به جهت صاف و یک‌دست نمودن سطح کار، انجام نمی‌دهند. بعد از این مرحله، نوبت به مواد در نظر گرفته شده برای روکش می‌رسد که معمولاً

روکش از جنس فیبر است (علت اصلی آن ارزان بودن و نیز راحت تر بودن استفاده از فیبر است) قطعات بریده شده فیبر در دو طرف دسته، نصب و سپس گوشه‌های اضافی آن سوهان‌کاری صاف و یک‌دست شود.

انواع ساخته‌ها

با توجه به سلیقه و ذوق و نیز هنرنمایی استادکاران به منظور بازاریابی و جلب توجه متقاضیان، ساخته‌های متنوعی از چاقوها در ابعاد متفاوت تهیه و به بازار عرضه شده است که بعضاً جنبه نمایشی و موزه‌ای نیز دارند. ولی عموماً تولیدات مزبور جنبه کاربردی و مصرفی دارند که با در نظر گرفتن نوع کاربرد می‌توان آنها را چنین تقسیم‌بندی کرد:

۱- چاقوهای ساده؛

۲- چاقوهای مرکب.

از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱-۲- چاقوهای ضامن‌دار معمولی؛

۲-۲- چاقوهای ضامن‌دار مغزی؛

۳-۲- چاقوهای ضامن‌دار فشاری؛

۴-۲- چاقوی متری با قلم‌تراش.

۳- انواع کاردها:

۱-۳- کاردهای شکاری و صحرایی؛

۲-۳- کاردهای آشپزخانه؛

۴- انواع قمه

۵- چاقوهای قصابی:

۱-۵- چاقوی سلاخی؛

۲-۵- چاقوی قصابی؛

۶- چاقوی باغبانی و پیوندزنی

۷- انواع ساتور و کارد کباب‌پزی

۸- قلم تراش:

۱- ۸- قلم تراش یک تیغه؛

۲- ۸- قلم تراش دو تیغه؛

۳- ۸- قلم تراش یک لبه؛

۴- ۸- قلم تراش دو لبه؛

شایان ذکر است که این ساخته‌ها در انواع و اقسام مختلف و اندازه‌های گوناگون با تزئینات متعدد ساخته می‌شوند.

چگونگی عرضه تولیدات

استادکاران معمولاً در یک نوع از تولیدات تبحر دارند و عموماً ساخته‌های خود را در آن زمینه به جهت فروش، تولید و به بازار عرضه می‌نمایند. مثلاً ممکن است استادکاری در زمینه ساخت کارد آشپزخانه یا قلم تراش یا چاقوی ضامن‌دار مهارت زیادی داشته و بدان سبب نیز معروف شده باشد.

صنعتگران زنجان محصولات خود را بعضاً براساس سفارشات قبلی و عموماً طبق روال گذشته تولید و پس از اینکه تعداد آن به حدود ده تا پانزده عدد برسد، برای فروش به فروشگاه‌های مربوطه عرضه می‌کنند، قیمت‌گذاری محصولات با توجه به توافقات حاصل بین سازنده و فروشنده انجام می‌پذیرد. استادکاران پنجاه درصد قیمت فروش را هزینه مواد اولیه و باقی قیمت فروش را حق‌الزحمه خود برآورد می‌کنند.

محصولات عموماً به صورت خرده‌فروشی در اختیار مشتریان قرار می‌گیرد، در این اثنا، بیشترین خرید را افراد بومی (مسافران) انجام می‌دهند که در فصل خاصی از سال (تابستان) به شهر زنجان مسافرت می‌نمایند و در این میان، میزان فروش کارد آشپزخانه و چاقوی جیبی بالاترین میزان تولید و فروش را به خود اختصاص داده است و قلم تراش کمترین میزان تولید و فروش را دارد.

فروش تولیدات به صورت عمده، معمولاً از طریق چند فروشگاه خاص یا شرکت تعاونی انجام می‌پذیرد و به نواحی اطراف و شهرستانها و استانهای دیگر کشور فرستاده می‌شود. به طور کلی، می‌توان اظهار داشت در صنعت چاقوسازی زنجان، نسبت عرضه و تقاضا تناسب منطقی و پیش‌بینی شده‌ای ندارد و حدوداً هفتاد درصد از تولیدات بدون در نظر گرفتن میزان تقاضا یا فروش تولید می‌شوند استادکار پس از تولید محصولات به منظور فروش آن راهی فروشگاههای مربوط می‌شود (ویزیتوری) و جنس ساخته شده را به قیمت نسبتاً پایین در اختیار فروشندگان قرار می‌دهد.

جنسیت و سن هنرمندان

با عنایت به بررسی‌هایی که انجام شده است صنعت چاقوسازی را در استان زنجان فقط مردان انجام می‌دهند و مشارکت زنان کم‌رنگ و نامحسوس است. معمولاً در یک کارگاه چاقوسازی سه نفر مشغول کار هستند، صنعتگران اصلی به عنوان استادکار و دو نفر دیگر نیز، شاگرد و کارآموز هستند. حرفه چاقوسازی در زنجان تقریباً حالت موروثی و خانوادگی دارد. این صنعت که هنری درآمدزاست معمولاً از پدر به فرزند یا به برادر می‌رسد، و این روند همچنان ادامه می‌یابد؛ البته در سالهای اخیر به دلیل مشکل کارمایی، افراد زیادی که اکثراً نیز از قشر جوان هستند به این حرفه روی آورده‌اند و جذب این صنعت شده‌اند که این خود موجب کاهش کیفیت کار شده است و نهایتاً روند رو به تزلزل آن را افزایش می‌دهد. با توجه به آماری که انجام گرفته می‌توان نتیجه گرفت که بالغ بر چهل درصد صنعتگران نسبت به حرفه خود بی‌علاقه یا کم‌علاقه هستند و اجباراً تحت شرایط خاص یعنی وجود بیکاری در جامعه و نیز خانوادگی بودن صنعت چاقوسازی این حرفه وارد می‌شوند و عموماً از قشر جوان و از نظر میزان تحصیلات نیز در حد بی‌سواد یا کم‌سواد هستند.

مشکلات چاقوسازی

یقیناً شکل‌گیری و پیدایش صنعت یا حرفه‌ای خاص در یک منطقه، مرهون عوامل و شرایط لازم و زمینه‌ساز است. وجود صنعت چاقوسازی در استان زنجان قطعاً، ماحصل عواملی چون موقعیت سوق‌الجیشی و استراتژیکی استان و نقش آن در جنگهای متعدد تاریخی از جمله در دوران صفویه، یا قبل از آن در دوران مغول است که سلاح سرد وسیله‌ای ضروری و همواره موردنیاز بوده است. براین اساس، وجود منابع و معادن غنی آهن را نباید از یاد برد. استان زنجان یکی از هشت استان معروف و غنی از نظر منابع و معادن آهن (آذربایجان، خراسان، مازندران، گیلان، همدان، زنجان، کرمان و بلوچستان) در سطح کشور است. وجود معادن قدیمی در ارتفاعات سلطانیه و ماه‌نشان به‌خوبی مؤید این مطلب است. بدون شک وجود دو عامل نیاز و مهیا بودن مواد اولیه در منطقه، موجب شکل‌گیری صنعتی چاقوسازی در استان بوده است. با گذشت زمان و پیشرفت در تکنولوژی و ورود سلاح گرم به بازارهای جهان کاربرد سلاح سرد (شمشیر، خنجر ...) کم‌رنگ‌تر شده است و تولیدات این صنعت بیشتر به‌صورت تزئینی، هنری یا کاربرد مصرفی دارد و در منازل استفاده می‌شود، در این میان، شهرهایی چون سلطانیه و سجاس که روزگاری صنعتگران لایق و هنرمندان توانایی در آن فعالیت داشتند به مرور اهمیت خود را از دست دادند و چاقوسازی تنها در شهر زنجان ادامه یافت.

با عنایت به تحقیقاتی که انجام شده است و با استفاده از روش نمونه‌برداری تصادفی در جامعه آماری موردنظر متأسفانه نتایج به‌دست آمده بیان‌کننده کاهش کیفیت تولیدات و روند نزولی این صنعت در زنجان است و همین امر نیز در کاهش خرید تولیدات زنجان تأثیر مستقیم داشته است. از جمله عوامل موثر و مشکلاتی که موجب رکود صنعت چاقوسازی در شهر زنجان هستند به ترتیب اولویت عبارت‌اند از:

۱- نهاد یا ارگانی دولتی که حامی و پشتیبان این صنعت باشد و همچنین اتحادیه یا سندیکای صنفی متشکل وجود ندارد؛

۲- گران بودن و کمبود مواد اولیه و عدم دسترسی آسان به آن؛

۳- عرضه محصولات به بازار بدون توجه به بسته‌بندی مناسب و درخور شأن.

- ۴- عدم توجه به سری‌سازی تولیدات؛
 - ۵- کاهش کیفیت کار؛
 - ۶- رعایت نکردن استانداردهای ایمنی و بهداشتی؛
 - ۷- نبود تبلیغات مناسب و ضروری؛
 - ۸- وجود عوامل واسطه‌ای خصوصاً در زمینه تهیه مواد اولیه و همچنین موقع فروش تولیدات.
 - ۹- وجود نداشتن بازارهای مناسب و دائمی به منظور عرضه تولیدات.
 - ۱۰- افزایش قاچاق و ورود قاچاقهای خارجی به داخل کشور.
 - ۱۱- طراحی مناسب نداشتن به منظور ایجاد تنوع در تولیدات (تکراری بودن مدل)؛
 - ۱۲- ناتوانی تولیدات زنجان در رقابت با تولیدات مشابه کشورهای خارجی؛
 - ۱۳- وجود نداشتن تسهیلات دولتی برای صنعتگران؛
 - ۱۴- بیمه نبودن چاقوسازان؛
 - ۱۵- عرضه تولیدات وساخته‌های بدون کیفیت لازم توسط چاقوسازان مبتدی و کم‌تجربه؛
 - ۱۶- تولید ساخته‌ها با هزینه بالا و فروش آن با قیمت پایین؛
 - ۱۷- وجود نداشتن فضا و مکانی مناسب تحت عنوان کارگاه چاقوسازی برای صنعتگران.
- مشکلات مهمی که چاقوسازان مطابق با پرسشنامه‌های توزیع شده به ترتیب اولویت بیان

کرده‌اند:^۵

ردیف	نوع مشکل	درصد
۱-	تهیه مواد اولیه	۹۰/۹
۲-	حمایت نکردن ارگانهای دولتی	۶۷/۲۷
۳-	تبلیغات و بازاریابی مناسب نداشتن	۵۸ /۱۸
۴-	بسته‌بندی مناسب نداشتن و پایین آمدن کیفیت کار	۴۵ /۴۵

راهکارهای ضروری و قابل اجرا درخصوص بهبود وضعیت چاقوسازی زنجان

بدون شک اولین گام و اساسی‌ترین روش موثر به‌جهت تغییر در وضعیت نامطلوب هر واحد یا هر انسانی، شناسایی و درک عوامل موثر در پیدایش نواقص و معایب است.

چنان‌که در علم پزشکی نیز پایه و اساس کار برای درمان، در ابتدا شناسایی نوع بیماری و سپس داروی لازم را پزشک معالج تجویز می‌کند، درواقع، این روش منطقی‌ترین راه برای دفع مشکل است. صنعت چاقوسازی زنجان را می‌توان یک فرد بیمار فرض کرد که با وجود مشکلات و معضلات از کیفیت تولیدات کاسته شده است و روند نزولی دارد.

به‌منظور بهبود در وضعیت فعلی این صنعت قبل از هرگونه اقدام می‌باید مشکلات را از طرق مختلف شناسایی و سپس درجهت برطرف کردن آن اقدام نمود. بر این اساس و به‌منظور دستیابی سریع به نتایج، می‌باید از روشهای مختلف تحقیقات میدانی و کتابخانه‌ای استفاده کرد و قطعاً بیشترین کمک را برای شناسایی مشکلات می‌توان از هنرمندان چاقوساز دریافت کرد زیرا آنان به‌صورت مستقیم و در زمانی طولانی با آن مواجه بوده‌اند. در تحقیق مزبور به‌منظور دستیابی به نتایج موثق و قابل استناد از روشهای مصاحبه، نمونه‌گیری، توزیع پرسشنامه و آمارگیری، مذاکره با افراد متخصص و مجرب و نیز مقایسه و استفاده از تجربیات صنعت مشابه و موجود در کشورهای اروپایی چون آلمان بهره‌لازم گرفته شده است و در نتیجه، عوامل موثر بر رکود صنایع دستی استان زنجان شناسایی شده است و درجهت رفع آن نیز مراتب ذیل به‌ترتیب اهمیت پیشنهاد می‌شود:

۱- نهاد یا ارگانی دولتی صنایع استان را تحت پوشش قرار دهد و ناظر و حامی هنرمندان باشد و توانایی حل مشکلات و معضلات اولیه و ضروری آنان را داشته باشد، مشکلاتی از قبیل:

۱-۱- تهیه مواد اولیه با قیمت مناسب؛

۱-۲- بیمه نمودن؛

۱-۳- بازاریابی؛

۱-۴- کنترل کیفیت؛

۱-۵- ممانعت از فعالیت چاقوسازان بدون مجوز؛

- ۶-۱- حمایت از استادکاران ماهر؛
- ۷-۱- برگزاری نمایشگاههای ادواری؛
- ۸-۱- منسجم کردن تشکیلات شرکت تعاونی و گرایش به مکانیزه نمودن قسمتی از فعالیتهای و سایر امور مربوط به شرکت.
- در پی بررسیهای بهعمل آمده بالغ بر پانصد کارگاه چاقوسازی در شهر زنجان فعال هستند که بهطور متوسط تعداد دو تا چهار نفر در آن مشغول بهکار هستند از این تعداد تنها ۲۲۴ مورد دارای مجوز و تنها ۱۲۰ نفر آنها در اتحادیه چاقوسازان عضو هستند.
- ۲- گرانی مواد اولیه و انحصاری شدن واردات آن توسط افراد خاص؛
- ۳- کنترل کیفی تولیدات با زدن مهر استاندارد؛
- ۴- سری سازی و بسته بندی مناسب تولیدات؛
- ۵- ایجاد تبلیغات مناسب؛
- ۶- رعایت موارد ایمنی و بهداشتی در ساختهها مطابق با استانداردهای پذیرفته شده در دنیا؛
- ۷- کاهش عوامل واسطه ای؛
- ۸- برپایی کلاسهای آموزشی؛
- ۹- طراحی و بروز نمودن شکل و فرم تولیدات مطابق با تقاضای متقاضیان؛
- ۱۰- جلوگیری از ورود قاچاقی چاقوهای خارجی و همچنین ممانعت از فروش آنها؛
- ۱۱- ایجاد فضا و مکانی مناسب به منظور گردآوری تعدادی از صنعتگران و هدایت آنان برای ساخت انواع تیغهای کوچک و بزرگ؛
- ۱۲- معرفی چاقوسازی زنجان و جذب متقاضیان و خریداران خارج از کشور (از طریق اینترنت)؛
- ۱۳- دایر نمودن موزه سلاح سرد (چاقو) در شهر زنجان؛
- ۱۴- کنترل نرخ خرید و فروش تولیدات؛
- ۱۵- قراردادن تسهیلات دولتی برای چاقوسازان؛
- ۱۶- افزایش توان رقابتی بین تولیدات داخلی و تولیدات خارجی؛
- ۱۷- جلوگیری از فصلی شدن عرضه تولیدات؛

پی‌نوشت‌ها

۱. پورداود، ابراهیم، «زین ابزار»، به کوشش دکتر جهانگیر قائم مقامی، ص ۱۶، کتابخانه امور فرهنگی و هنری.
۲. مجموعه مرد نمکی به‌عنوان اثری منحصر به فرد در ۱۳۷۲ به صورت اتفاقی و در حین باطله برداری از معدن نمک حمزولو به دست آمد و در طی کاوشهایی که انجام شد نگارنده نیز به‌عنوان کارشناس باستان‌شناس در محل حضور داشتم اشیا و متعلقات ذی‌قیمت از پای جسد کشف شد و در حال حاضر، مجموعه مزبور در موزه ملی ایران باستان به معرض نمایش گذاشته است.
۳. به نقل از محمد کاظمی مکملی، «صنعت چاقوسازی در ایران»، مجله هنر و مردم، شماره ۱۷۶، ۱۳۵۳.
۴. هوشنگ ثبوتی، تاریخ زنجان، سلبقه تاریخی چاقوی زنجان.
۵. نتایج مذکور براساس تحقیقات میدانی انجام شده و هم‌چنین برگرفته از پرسشنامه‌های توزیع شده بین چاقوسازان است.

منابع

- در بررسی مدارک و کتب تاریخی کمتر به صنعت چاقوسازی و ملیله زنجان اشاره شده است، لذا نگارنده ناگزیر بود تا مطالب را از طریق تحقیقات میدانی و مراجعه و مذاکره با افراد متخصص و صنعتگران مجرب تهیه نماید. به‌طورکلی تحقیق مزبور حاصل تجزیه و تحلیل تمامی داده‌های به‌دست آمده از طریق تحقیقات میدانی و منابع کتابخانه‌ای است.

منابع میدانی

- استفاده از آرشیو و بایگانی شخصی آقای دکتر مسعود بیات، مدیریت محترم ایرانگردی و جهانگردی استان زنجان و با تشکر از راهنمایی و مساعدت ایشان.
- استفاده از آرشیو و بایگانی وزارت معادن و فلزات استان زنجان.
- استفاده از کتابخانه و آرشیو فرهنگ و ارشاد اسلامی - با تشکر از آقای قاسمی و آقای رومی.
- استفاده از مراکز اسناد و آرشیو میراث فرهنگی.
- تهیه پرسشنامه و توزیع آن در میان صنعتگران مربوط.
- مذاکره با هنرمندان و صنعتگران مجرب در رشته‌های چاقوسازی و ملیله‌کاری.
- مراجعه به اتحادیه چاقوسازان استان و اخذ مدارک لازم.
- مراجعه به اداره بازرگانی استان زنجان، بخش صادرات خارجی، با تشکر از آقای جمال بابائی.
- مراجعه به اینترنت و اخذ اطلاعات لازم.
- مراجعه به شورای اصناف استان زنجان و اخذ مدارک و اطلاعات لازم.
- مراجعه به مراکز علمی و دانشگاهی و مذاکره با استادان رشته اقتصاد و بازرگانی.
- مطالعات میدانی و مقایسه‌ای.

منابع کتابخانه‌ای

- آمارنامه استان زنجان، سازمان برنامه و بودجه استان، ۱۳۶۸.
- احسانی، محمدتقی، هفت هزار سال هنر فلزکاری ایران.
- بررسی ملیله و چاقوسازی استان زنجان، سازمان صنایع دستی ایران، بهمن ۱۳۶۱.
- بیانی، سوسن، جزوه فلزکاری.
- بیگدلی، فرحناز و امامعلی ناظر دادخواه، بررسی صنعت چاقوسازی از دیدگاه چاقوسازان استان زنجان.
- پورداوود، ابراهیم، زین ابزار به کوشش سرهنگ دکتر جهانگیر قائم مقامی.
- توحیدی، ناصر، سیر تکاملی تولید آهن و فولاد در ایران و جهان.
- ثبوتی، هوشنگ، تاریخ زنجان، چاپ دوم.
- ثبوتی، هوشنگ، گزارش مرد نمکی، ۱۳۷۳.
- دکتر زکی، محمدحسن، تاریخ صنایع ایران (بعد از اسلام)، ترجمه محمدعلی خلیلی، چاپ دوم، ۱۳۶۳.
- شناسنامه عمومی استان زنجان، فرهنگ و ارشاد اسلامی، تابستان ۱۳۷۷.
- فریه، دبلیو، هنرهای ایران، ترجمه مرزبان، پرویز.
- فصل نامه دستها و نقشها، شماره اول، بهار ۱۳۷۱.
- کاظمی مکملی، محمد، صنعت چاقوسازی در زنجان، مجله مردم، شماره ۱۷۶، ۱۳۵۳.
- گذشته، جلد دوم، سازمان برنامه و بودجه، تیر ۱۳۷۵.
- مطالعه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان زنجان، مرحله اول شناخت وضع موجود و بررسی روندهای مشکینی، ابوالفضل، مقاله صنعت چاقوسازی یک صنعت معتبر.
- موسوی، رضی و نعمت‌الله یوسفی، «بررسی صنایع دستی و نقش آنها در اشتغال‌زایی در استان زنجان»، سازمان برنامه و بودجه استان زنجان، ۱۳۶۵.
- یوسفی، حسینعلی و کریم واحدپور، هنر ملیله‌کاری و چاقوسازی در استان زنجان.